

ПРАКТИЧНЕ ЗАНЯТТЯ 1

Вступ.

Державна мова – мова професійного спілкування

ПЛАН

1. Предмет, мета і завдання курсу «Українська мова за професійним спрямуванням».
2. Мова як суспільне явище. Основні функції мови.
3. Місце української мови серед інших мов світу. З історії становлення та розвитку української мови.
4. Українська національна та літературна мова. Тенденції розвитку української літературної мови на сучасному етапі.
5. Основні ознаки літературної мови.
6. Мовне законодавство та мовна політика в Україні.

ПИТАННЯ

ДЛЯ ОБГОВОРЕННЯ ТЕОРЕТИЧНОГО МАТЕРІАЛУ

1. Розкажіть про українську мову професійного спрямування як навчальну дисципліну, її зміст і завдання.

Предмет і завдання курсу "українська мова (за професійним спрямуванням)"

Головне завдання вищої школи - готувати висококваліфікованих фахівців, які досконало володіють державною мовою в усній та писемній її формах. Курс "Українська мова (за професійним спрямуванням)" передбачає продовження формування національномовної особистості, комунікативних навичок майбутніх спеціалістів, студіювання особливостей фахової мови.

Отже, предметом вивчення курсу є сучасна українська літературна мова професійної сфери.

Завдання курсу - сформулювати:

- ^ мовну компетенцію майбутніх фахівців, що містить знання і практичне оволодіння нормами літературної професійної мови;
- ^ навички самоконтролю за дотриманням мовних норм у спілкуванні;
- ^ вміння і навички оптимальної мовної поведінки у професійній сфері;
- ^ стійкі навички усного й писемного мовлення, зорієнтованого на професійну специфіку;
- ^ навички оперування фаховою термінологією, редагування, корегування та перекладу наукових текстів.

Вивчаючи курс, студенти різних спеціальностей набувають теоретичних знань про фахове спілкування, його етапи й роль у професійній діяльності, засвоюють термінологію майбутньої спеціальності, відомості про призначення і структуру ділових документів, необхідних фахівцю певного профілю, формують стійкі комунікативні компетенції, потрібні у професійному спілкуванні, навички послуговування вербальними і невербальними засобами обміну інформацією.

Мета курсу - сформувати у майбутніх спеціалістів професійно зорієнтовані уміння і навички досконалого володіння українською літературною мовою у фаховій сфері.

Основною метою вивчення дисципліни є формування національно-мовної особистості, ознайомлення студентів з нормами сучасної української мови в професійному спілкуванні, з основними вимогами до складання та оформлення професійних документів, навчити їх професійного мовлення, збагатити словник термінологічною, фаховою лексикою; підвищити загальномовний рівень майбутніх фахівців, формувати практичні навички ділового усного і писемного спілкування в колективі, розвивати комунікативні здібності.

2. З'ясуйте, як взаємопов'язані мова й суспільство.

Оскільки мова є суспільним явищем, то вона перебуває в тісному зв'язку із суспільством. Цей зв'язок є обоюстороннім. З одного боку, мова створюється і розвивається суспільством, з іншого - без мови не було б суспільства.

Суспільство обслуговують, крім мови, й інші явища - наука, техніка, ідеологія, культура, релігія тощо, однак мова виокремлюється із усіх інших суспільних явищ, бо вона обслуговує всі без винятку сторони життя й діяльності людини. Якщо, скажімо, ідеологія обслуговує певні суспільні класи, релігія - окремі групи людей, то мова - всі сфери соціуму як функціонального організму. Навіть трудова діяльність не могла б здійснюватися без мови.

Розвиток і функціонування мови значною мірою зумовлені станом суспільства. Так, зокрема, в мові відображається соціальна диференціація суспільства (класова, професійна, статевая). На стан мови впливають демографічні процеси (зміни в чисельності населення, у співвідношенні жителів міста й села, міграційні процеси тощо), рівень загальної освіти народу, розвиток науки, створення державності тощо. Суспільство також може свідомо впливати на розвиток мови. Свідомий вплив суспільства на мову (цілеспрямовані урядові заходи) називають мовною політикою. Від цієї політики залежить мовна ситуація в багатомовному суспільстві: уряд може стимулювати розвиток багатомовності в державі, стримувати і звужувати функціонування мов недержавних націй, нерідко доводячи їх до повного вимирання, як це мало місце в Німеччині, СРСР, США. Так, зокрема, внаслідок онімечення у першій половині XVIII ст. зникла полабська мова.

Мовна політика стосується і нормалізації літературної мови - вироблення та впровадження усних і писемних мовних норм (орфоепічних, орфографічних, у сфері слововживання), усталення термінології тощо.

Проблема взаємовідношення мови і суспільства охоплює й такі питання, як мова й народ; мова й особа (індивід); мова й класи та інші соціальні групи людей; мова, базис і надбудова.

Мова - загальнонародне явище. Народ - творець і носій мови. Одна особа безсила будь-що змінити в мові, бо мова розвивається і змінюється за своїми об'єктивними законами.

Суспільний характер має й територіальна диференціація мови. Як правило, територіальні особливості кожної мови полягають у вимові звуків, у слововживанні, у граматичних формах і синтаксичних конструкціях. Так,

скажімо, в західних областях України вживають такі специфічні слова, як стрий "дядько по батькові", вуйна "тітка по матері", файний "добрий", "гарний", граматичні конструкції типу Я ся бою, Ходив єм до него тощо. Засоби спілкування на обмеженій території називають діалектом. Чим суспільство слабше економічно й політично, тим у ньому більше місцевих говорів. Діалекти протиставляються літературній мові. Літературна мова - це мова, оброблена майстрами слова, письменниками. Від діалектної мови вона відрізняється тим, що має певні кодифіковані (зафіксовані у словниках та підручниках) норми щодо вимови, слововживання, граматичних форм, яких повинні дотримуватися мовці. Це своєрідний зразок, еталон правильного користування мовою.

Літературна мова виступає в усній та писемній формах і характеризується стилістичною диференціацією. Стилі різняться стійкими особливостями у використанні мовних засобів. Існують розмовно-побутовий, газетно-публіцистичний, професійно-технічний, офіційно-діловий і науковий стилі. Деякі вчені як окремий стиль розглядають ще мову художньої літератури, хоч у ній можуть виявлятися ознаки всіх стилів. Кожен стиль має лексичні та граматичні особливості. Так, зокрема, яскравою ознакою наукового стилю є спеціальна термінологія, офіційного - мовні штампи, газетно-публіцистичного - публіцистичні слова та вирази. Функціональні стилі мови ще раз засвідчують, що мова залежить від потреб суспільства.

Отже, мова і суспільство перебувають у тісному взаємозв'язку. Немає жодної суспільної сфери, куди б не проникала мова. Вплив суспільства на мову і мови на суспільство вивчає спеціальна лінгвістична дисципліна - соціолінгвістика.

3. Назвіть функції мови, поясніть їхнє значення.

Сучасна українська мова є однією з найбагатших і найрозвиненіших мов світу. Вона виконує цілу низку функцій, найбільш важливими, як вважають мовознавці, є: комунікативна, номінативна, експресивна, ідентифікаційна, гносеологічна, мислетворча, естетична, культуроносна, гуманізуюча, волюнтативна, виховна, магічно-містична.

1. Комунікативна (спілкування) функція - найважливіша функція мови, яка використовується в усіх сферах комунікації.

2. Номінативна (називна) функція - за допомогою цієї функції усі предмети, явища, якості, властивості, процеси тощо одержують назву під якою існують в житті і свідомості мовців.

3. Експресивна (виражальна) функція - мова є універсальним засобом вираження внутрішнього світу. Вона дає змогу перетворити внутрішнє, суб'єктивне на зовнішнє, об'єктивне, доступне для сприйняття.

4. Ідентифікаційна функція - мова виступає засобом ідентифікації мовців, засобом ототожнення в межах певної спільноти. Ця ідентифікація виявляється і в часовому, і в просторовому вимірах.

5. Гносеологічна (пізнавальна) функція - мова є засобом пізнання світу. Пізнаючи мову, людина пізнає світ, причому світ у баченні саме цієї мовної спільноти. Мова є засобом мислення, формою існування думки.

6. Мислетворча (когнітивна) функція - мова є засобом формування думки. Людина мислить у мовних формах. Тому мислити – означає оперувати поняттями у мовній формі, у мовному вираженні.

7. Естетична функція - мова є матеріалом створення культурних цінностей. Вона є першоелементом культури. Якщо в живому мовленні мова виконує функцію спілкування, то в художньому творі – образотворення. Мова фіксує в собі естетичні смаки та уподобання своїх носіїв.

8. Культурноносна функція – мова є носієм культури. Культура кожного народу зафіксована в його мові. Пропагуючи свою мову у світі, ми пропагуємо власну культуру, її надбання, збагачуючи світову культуру. Мовна культура є показником її загальної культури.

9. Гуманізуюча функція – мова є засобом передачі думок людей на відстані. Завдяки мові та мовленню думки окремих людей із їх власного надбання перетворюються на духовне надбання всього суспільства. Людина сприймає світ не лише власним розумом, а й органами відчуття і розумом усіх людей, досвід яких нею сприймається завдяки мові. Так людина стає носієм культури, отже, гуманізується.

10. Волюнтативна функція – мова є засобом вираження волі співрозмовника: вітання, прохання, запрошення, порада, спонукання тощо. Ця функція є близькою до експресивної.

11. Виховна функція - мова є засобом виховання людини. Ця функція є близькою до естетичної.

12. Магічно-містична функція - магічна функція мови проявляється в силі слова, у вірі людей у можливість за допомогою слова викликати богоявлення, оживити мертвих, подіяти на певний предмет чи особу, підкоряючи їх своїй волі.

Чимало виявів магічно-містичної функції мови є у звичаях, обрядах і традиціях українськомовної спільноти.

Отже, всі ці функції взаємодіють між собою, тому відсутність чи неповнота використання однієї із них впливає на мову в цілому.

4. Які особливості української мови порівняно з іншими слов'янськими ви знаєте? (хз чи то правильно)

У системі сучасних мов світу (за різними джерелами, їх нараховують від 2,5 до 5 тисяч) українська мова займає своє визначене місце і має довгу та складну історію.

Українська мова належить до:

- о *індоєвропейської сім "і мов* (час розпаду 2,5-3 тисячі років до н.е.);
- о *слов'янської групи мов* (праслов'янська мова проіснувала 2,5 тисяч років і почала розпадатися приблизно в III - IV ст. н.е. Цей процес закінчився в VI ст., і можна вже говорити про консолідацію трьох етномовних груп - *західнослов'янської* (польська, чеська, словацька, верхньолужицька і нижньолужицька мови), *південно слов'янської*, болгарська, македонська, сербська, хорватська, словенська мови), *східна" слов'янської* (українська, російська, білоруська мови);

в східнослов'янської підгрупи мов.

Серед слов'янських мов українська мова на лексичному рівні має найбільше розбіжностей з російською (38 %), менше відмінностей виявляється порівняно з польською (30 %) і найменше - з білоруською мовою (16 %). Порівняймо співзвучність слів білоруської мови з вірша народного поета Білорусі Янки Купали з відповідними українськими словами:

Чому у сзрцы беларускім

Песня Тарасова

Адгукнулася, запела

Зразумелым словам?

Чому вецер з України

З думкаю крылатой

Далятау да Бел арусі

І шумеу над хатай?

З-поміж рис, якими українська мова відрізняється від інших східнослов'янських, можна виділити такі:

Фонетичний рівень

- 1. Поява на місці давніх звуків *ы* та *і* звука *и* високого піднесення переднього ряду, перед яким приголосні звуки завжди тверді, напр.: *тихий, низький, кислий*.
- 2. Голосний *е* не пом'якшує попередніх приголосних звуків, напр.: *теплий, село, небо*.
- 3. Поява голосного звука *і* на місці давнього звука *ь* (ять), напр.: *ліс, сіно, хліб* (пор. у російській мові *лес, сено, хлеб*).
- 4. Чергування *о, е, іу* новозакритих складах, напр.: *дім - дому, піч - печі*.
- 5. Шиплячі, губні та звук *р* в кінці слова завжди тверді, напр.: *плащ, голуб, повір*.
- 6. Після шиплячих та й перед наступними споконвічно твердими приголосними звук *е* змінюється на *о*, напр.: *жонатий* (пор. *женитися*), *шостий* (пор. *шести*), *копійок* (пор. *копієчка*).
- 7. Приголосний *л* змінився на *в* у формах дієслів минулого часу чоловічого роду, напр.: *писав, читав, знав* (пор. у російській мові *писал, читал, знал*).

Морфологічний рівень

- 1. Збереження окремого типу відмінювання (IV відміна) іменників середнього роду, напр.: *теля, курча, ім'я* (пор. родовий відмінок *теляти, курчати, імені*).
- 2. Збереження давніх закінчень *-о/о, -ею* іменників (I відміна) у формі орудного відмінка однини, напр.: *рукою, петлею, душею* (пор. у російській мові *рукой, петлей, душой*).
- 3. Закінчення давального відмінка однини *-ові, -еві (-сві)* іменників чоловічого роду, напр.: *батькові, синові, лікареві, Андрієві*.
- 4. Повні стягнені форми якісних прикметників жіночого, середнього роду та множини, напр.: *добра, добре, добрі* (пор. у російській мові *добрая, доброе, добрые*).
- 5. Збереження форм інфінітива на *-ти* дієслів, напр.: *писати, читати, брати* (пор. у російській мові *писать, читать, брать*).

- 6. Наявність складної форми майбутнього часу дієслів, напр.: *писатиму, читатиму, працюватиму*.
- 7. Чергування приголосних *г, к, х* із *з, ц, с* у відмінкових формах іменників, напр.: *нога, рука, вухо - нозі, руці, вусі* тощо.

Отже, українська мова - це самостійна давня слов'янська мова, яка має свої особливості на фонетичному, морфологічному рівнях. Це під* тверджується також на рівні лексики, фразеології та правопису⁸.

Про красу і багатство української мови у порівнянні з іншими слов'янськими мовами говорив видатний український та російський мовознавець XIX ст. І. Срезневський:

"Сила людей переконана, що ця мова є однією з найбагатших мов слов'янських, що вона навряд чи поступиться богемській щодо рясноти слів і висловів, польській щодо барвистості, сербській щодо приємності, що це мова, яка навіть у вигляді необробленому може стати нарівні з мовами обробленими; щодо гнучкості й багатства синтаксичного - це мова поетична, музикальна, мальовнича".

5. Назвіть та охарактеризуйте відомі вам теорії походження української мови.

Історія розвитку української мови - це довготривалий, складний процес, який віддзеркалює історію її народу-носія, є неодмінною умовою розуміння глибинних змін, що відбуваються в мові, можливістю усвідомити цінність та самобутність мови, є "інструментом реанімації національної свідомості"⁹.

Питання походження української мови досі є предметом особливої уваги науковців. Відповідаючи на питання "З якого часу існує українська мова?", звичайно, слід пам'ятати слова О. Потебні про те, що поява мови - це "не народження дитини і не падіння яблука, про яке при спостереженні можна сказати, що воно сталося о такій-то годині, хвилині. Тут встановлюється тільки сторіччя, пізніше за яке могло відбутися виділення мови".

Традиційно вважали, що українська мова походить із *давніоруської* як мови спільної для трьох братніх народів (українського, російського та білоруського) і сформувалась на основі її південноруських діалектів. Найважливіші фонетичні, лексичні та граматичні особливості української мови почали зароджуватися та розвиватися ще з XII ст. У XIV - XVI ст. вона вже склалася у своїй фонетичній системі, граматичній будові, словниковому складі як окрема слов'янська мова - мова української народності, а в подальшому історичному розвитку - мова української нації.

Прихильники теорії самостійницького розвитку (І. Огієнко, С. Смаль-Стоцький, Є. Тимченко, В. Ганцов, П. Ковалів, Ю. Шевельов, Г. Пів-торак, В. Німчук, В. Русанівський та ін.) гостро критикували теорію російського мовознавця О. Шахматова про походження української мови із *спільноруської прамови*. Так, посилаючись на праці видатного українського історика М. Грушевського, який вважав, що "за поріг історичних часів для українського народу можна прийняти IV ст. н.е., коли ми вже маємо відомості, котрі можна прикласти спеціально до нього. До цього часу ми можемо говорити про нього як про частину

слов'янської групи племен", І. Огієнко робить висновок, що на Сході слов'янства ніколи не було й не могло бути якоїсь однієї спільної руської мови¹⁰. У тому, що структурно одноманітної живої мови східних слов'ян у добу Київської Русі не було, переконує мовознавець В. Німчук". Він науково доводить, що говорити про розвиток сучасних східнослов'янських мов з єдиної монолітної давньоруської мови немає підстав. Якщо це так, то вслід за істориками мови треба визнати, що східнослов'янські мови почали формуватися після розпаду праслов'янської етномов-ної спільності (V-VI ст.) з пізньопраслов'янських діалектів східного ареалу без посередництва східнослов'янської прамови¹².

У своєму розвитку українська мова пройшла кілька етапів. Як до питання становлення, так і до проблеми періодизації науковці підходять по-різному. Поширеною є періодизація, запропонована О. Горбачем¹³:

І. Протосхіднослов'янська доба	500/800-900/1000 по Хр.
2. Старо-українська доба	900/1000- 1350 по Хр.
3. Середньо-українська доба	1350/1400-1750/1800
4. Ново-українська доба	1780/1800-XX вік

За теорією Ю. Шевельова¹⁴, у розвитку української мови слід виділяти чотири періоди від часу розпаду праслов'янської мови: 1) прото-українська мова (VII-XI ст); 2) староукраїнська (XI-XIV ст.); 3) серед-ньоукраїнська (кінця XIV - початку XVIII ст.); 4) нова українська мова.

Кожен із періодів мав свої особливості - мова невпинно розвивалася, набувала нових ознак, розширювала чи звужувала сфери вживання, змінювала свій статус, зазнавала утисків, заборон, насильницької асиміляції, знову відроджувалася й сьогодні сягає найбільших державних висот.

6. Розкрийте зміст поняття «літературна мова». Які основні ознаки літературної мови? Якими ознаками відрізняється літературна мова від національної?

Поняття національної мови

Національна мова – це сукупність усіх граматичних форм, усіх слів, усіх особливостей вимови і наголосу людей, що користуються українською мовою як рідною. Необхідно зауважити, що абсолютним синонімом до терміна *національна мова* є *загальнонародна мова*.

Національна (загальнонародна) мова охоплює:

- 1) літературну мову,
- 2) [діалекти](#),
- 3) професійні й соціальні [жаргони](#),
- 4) фольклорні елементи,
- 5) [просторіччя](#),
- 6) суржик.

В літературі можна натрапити на думку, що **загальнонародної мови** як такої не існує, а є слобожанська мова, мова волинян, подолян, полтавців тощо. Якщо йти таким шляхом, то загалом не варто визнавати факт існування єдиної національної мови, тобто мови української нації.

Проте **поняття національної мови** (чи національних мов) поширене в науковій термінології та має не лише суспільний, а й власне лінгвістичний зміст.

Якомога ближче до літературної мови

Крім того, варто наголосити, що **поняття національної мови** не дорівнює **поняттю літературної мови** (яка виконує об'єднавчу функцію), а завдяки діалекту, жаргону, фольклоризмам, просторіччю, суржику територіальні різновиди однієї національної мови відрізняються більшою чи меншою мірою. До прикладу наведемо, скажімо, **літературну німецьку** й так звані **швейцарську німецьку, австрійську німецьку чи хоча б баварську німецьку**.

І таких прикладів в кожній мові достатньо. Якщо ти іноземець і добре знаєш **літературну мову**, то це зовсім не означає, що можеш порозумітися з місцевим жителем в будь-якому куточку країни.

Хоча така ситуація може трапитися і навіть в тому випадку, якщо це твоя рідна мова. З власного досвіду можу сказати, що забрівши якимось на гостину до двох бабусь височенько в Карпатах, я змогла зрозуміти їхню розмову лише завдяки знанню німецької мови. Ні, бабусі говорили українською, точніше колоритним суржилом, де ключове слово виявилось німецьким запозиченням. Цікаво, що в спілкуванні з нами – студентами-практикантами з філологічного факультету столичного вишу – вони намагалися говорити, наскільки це їм вдавалося, якомога ближче до **літературної мови**. З того намагання щось та виходило: ми хоч трохи могли їх зрозуміти.

Поняття літературної мови

Літературна мова – це загальноприйнята оброблена й удосконалена форма національної мови, яка, виникнувши на основі одного діалекту, ввібрала в себе виражальне багатство всіх інших діалектів, говорів і говірок та обслуговує суспільство загалом (І.П. Ющук Українська мова, с. 14).

Літературна мова – це один із складників національної чи то загальнонародної мови.

Літературна мова протиставляється діалектам, жаргонам, просторіччю.

Літературна мова має бути (!), перш за все, мовою державних установ, армії, освіти, науки, а також громадських організацій, засобів масової інформації тощо.

Літературна мова не збігається із жодним діалектом, оскільки вона багатша, розвиненіша й досконаліша за будь-який із них.

Літературна мова – це культурне надбання українців як нації, важливий чинник єдності народу та його духовного розвитку.

Літературна мова виникає на підставі писемної, художньо закріпленої форми загальнонародної мови і в усній чи писемній формах обслуговує культурне життя нації.

Літературна мова – відшліфована форма національної мови, що має певні норми в граматиці, лексиці, вимові, наголошуванні.

Ознаки літературної мови

Основними ознаками літературної мови вчені називають:

- 1) наддіалектний характер;
- 2) літературні норми;
- 3) розгалужена система функціональних (функційних) стилів.

Форми літературної мови

Сучасна українська літературна мова функціонує у двох формах, зокрема:

Усна форма літературної мови – первинна, що характеризується більшою довільністю в дотриманні літературної норми, певними вільностями в побудові висловлювань.

Перевага усної форми літературної мови – повніше, ніж писемна, відбиває всі закономірності мови. Тож в процесі вивчення мови потрібно орієнтуватися насамперед на усну її форму.

Недоліки усної форми літературної мови – більше довільності в дотриманні літературної норми, а також певні вільності в побудові висловлювань.

Писемна форма літературної мови – вторинна, що виникла й ґрунтується на усній мові.

Перевага писемної форми літературної мови – більш регламентована і менш терпима до будь-яких відхилень від норми.

Недолік писемної форми літературної мови – в деяких випадках може спотворювати справжнє звучання окремих мовних одиниць внаслідок недосконалості буквеного позначення звуків на письмі.

Отже, сучасна українська літературна мова входить до складу **національної мови** української нації, є загальноприйнятою й удосконаленою її формою, визначається та регулюється **мовними нормами**, а також побутує в усній та писемній формах.

7. Вкажіть на внесок І.П. Котляревського та Т.Г. Шевченка у розвиток української літературної мови.

В історії розвитку української національної мови І.П. Котляревський по праву вважається зачинателем нової української літературної мови, а Т.Г. Шевченко – основоположником, творцем сучасної української літературної мови. Розуміння ролі великих майстрів слова І. Котляревського і Т. Шевченка в історії української культури є необхідною умовою знання історії України, української національної ідентичності, виразником якої є мова. У становленні української національної мови вчені виділяють такі періоди:

1)	<u>протоукраїнська</u>	<u>мова</u>
2)	староукраїнська	мова
3)	середньоукраїнська	мова
4)	нова	українська мова

Початком нової української літературної мови умовно вважається 1798 рік – рік опублікування трьох перших частин "Енеїди" І. Котляревського, що утвердила загальнонародну мову в літературі. І. П. Котляревського називають першим класиком нової української літератури, "відкривачем України" – духовного життя українського народу. "Енеїда" виходить друком у трагічний період історії українського народу – втрати

державності. Слід зазначити, що до другої половини XVIII століття в Україні – у богослов'ї, філософії, науці, освіті, діловодстві тощо – послуговувалися староукраїнською книжною, або так званою "простою" мовою, у якій синтезувалися церковнослов'янський книжний та народний мовні пласти. Зразком "простої мови" є мова Пересопницького євангелія. За умови невтручання російського уряду в українські справи "проста мова" могла б [розвинутися в самобутнє явище](#), однак політика московських царів, а згодом і петербурзьких імператорів, спрямовувалась на створення єдиного загальноімперського культурного простору, де функціонувала б лише російська літературна мова. Таким чином, офіційна влада з XVII століття почала винищувати в Україні літературну "просту" мову, вважаючи її розвиток чинником української національної ідентичності. Внаслідок наступів на українську духовність було вилучено українські букварі з усіх шкіл, закрили українські школи при полкових козацьких канцеляріях. Таким чином, "Енеїда" І. Котляревського вийшла друком у добу імперської деукраїнізації, знищення української державності. Головна заслуга І. Котляревського, на думку Івана Огієнка та академіка О. Білецького, [була в тому](#), що він був першим, хто орав цілину української мови попри великий тиск російського уряду на українську землю. За відсутності грамоти І. Котляревський написав шедеври світової літератури – "Енеїду", "Наталку Полтавку" – безписемною на той час мовою. І. Котляревський "перший розпочав писати мовою, якою говорило населення цілого краю, але в [якого не було письменства](#). Він зробив цю м'яку, виразну, сильну, багату мову мовою літературною, і українська мова, яку вважали тільки місцевою говіркою, рознеслася по всій Росії. "Енеїди владний сміх" бере свої витoki з живої мови українського народу. Котляревський вперше рішуче відкинув віджилі традиції старокнижної мови, використав кращі зразки [усної народної творчості](#), народні думи, пісні, фразеологію. Шведський славіст Альфред Єнсен зазначав, що поема Котляревського стала, можливо, єдиним щасливим випадком, коли жартівлива травестія піднялася до рівня класичного твору, який за своєю культурно-історичною вартістю, за художньою досконалістю залишив далеко позаду всі попередні зразки цього жанру в європейських літературах. "Котляревський міцно поєднав українську мову з українською літературою – після нього справді нашою літературною мовою остаточно, [уже без хитання](#), стала жива народна мова. І від Котляревського вона стала творчо розвиватися вже зовсім свідомо. За прикладом Котляревського пішло багато його наслідувачів, один з яких є Шевченко. "Енеїду" називають енциклопедією українського побуту. Сцени бенкетів, кулачного бою, врожіння, вечорниць, військових занять, танців, українських ігор, похорону, поминок тощо змальовують яскраві картини звичаїв і побуту українського народу XVIII століття. Назви одягу, взуття, [головних уборів](#), тканин дають змогу уявити зовнішній вигляд українців тієї історичної епохи. Античні боги і царі одягнені Котляревським у звичайний одяг українського панства і їдять звичайні українські страви. З іменем І. Котляревського пов'язують і початок української лексикографії, адже до своєї "Енеїди" письменник уклав "Словарь малороссийских слов...", який містить понад тисячу власне українських слів з їх перекладом російською мовою. Окремий український правопис І. Котляревський не започаткував – літературний

правопис був на той час спільним для російської і української літератури. В основі своїй це старий український правопис. І. Котляревський пише мовою полтавських говорів. Хоч у його творах, особливо в "Енеїді", ще не цілком унормована лексика, проте використано невичерпне лексичне багатство української народної мови, народний дотеп, гумор, найпоширеніші різновиди мовних засобів. А пісні п'єси "Наталка Полтавка" стали народними, що є найвищою оцінкою творчості Івана Котляревського. Таким чином, І. Котляревський започаткував нову українську літературну мову, використавши загальнонародні багатства української національної мови з високою майстерністю. Т. Шевченко своєю творчістю завершив процес формування української літературної мови на народному підґрунті. І. Котляревський, П. Гулак-Артемовський, Г. Квітка-Основ'яненко та інші письменники багато зробили для розвитку української літературної мови, її лексико-граматичної будови. А Т. Шевченко "вивів" українську мову "на шлях ширшого літературного розвою", синтезував загальнонародні лексичні, фонетичні, граматичні особливості. Твори Великого Кобзаря увібрали в себе усе багатство української національної мови. Т. Шевченко відшліфував народне слово, надав йому естетичної краси, нових фарб, експресії, емоційної сили. "Україна прокинулась у Шевченкові", який показав усьому світу чарівність, величність і могутність української мови. [Твори Шевченка](#), видані окремою книгою "Кобзар", свідчать про надзвичайне обдарування автора.

8. Поясніть, як Ви розумієте поняття «рідна мова», «державна мова», «національна мова».

РІДНА МОВА — мова, з якою людина входить у світ, прилучається до загальнолюдських цінностей у їх нац. своєрідності. Людина стає свідомою, оволодіваючи мовою своїх батьків. Тому в худож. л-рі — поезії і прозі — всіх народів поняття рідної мови виступає поряд з поняттям рідного краю, батьківської хати, материнського тепла, вітчизни, тобто Р. м. сприймається не просто як засіб комунікації, не тільки як знаряддя формування думок, а значно інтимніше — як одне з гол. джерел патріот. почуттів, як рецептор духовно-емоц. сфери людини. Письменники поетизують рідну мову так само, як і рідний край, його пейзажі, як свій народ. Мова входить у систему худож. образів.

Р. м. єднає, консолідує народ у часі і просторі. Тому-то духовні проводирі нації постійно звертаються до своєї мови як до основи народності, найбільшого духовного багатства, животв. джерела повноцінного розвитку. У зверненні до носіїв укр. мови М. Рильський писав: «Мова — втілення думки. Що багатша думка, то багатша мова. Любімо її, вивчаймо її, розвиваймо її! Борімося за красу мови, за правильність мови, за приступність мови, за багатство мови».

ДЕРЖАВНА МОВА — закріплена традицією або законодавством мова, вживання якої обов'язкове в органах держ. управління та діловодства, громад. органах та організаціях, на підприємствах, у держ. закладах освіти, науки, культури, в сферах зв'язку та інформатики. Термін з'явився у часи виникнення нац. держав. В однонац. державах немає необхідності юрид. закріплення Д. м. В багатонац. Країнах конституцією (законодавством) статус державної, як правило, закріплюється за мовою

більшості населення. У деяких країнах відповідно до їхнього тер.-етн. складу статус державних надано двом і більше мовам (напр., у Канаді — англійській та французькій). У дем. країнах із статусом однієї мови як державної забороняється дискримінація громадян за мовною ознакою, носії ін. мов мають право користуватися ними для задоволення своїх потреб. Українці мають більш як тисячолітню історію уживання рідної мови в різних сферах громад. і культур. життя. *Давньоруська мова* в добу Київ. Русі була не лише мовою худож. л-ри, літописання, а й мовою законодавства та діловодства, офіц. і приватного листування. Отже, вона фактично була мовою державною. Істор. доля укр. народу склалася так, що його мова протягом історії не завжди функціонувала як державна.

Національна мова - це мова, що є засобом усного й письмового спілкування нації. Поняття *національна мова* охоплює всі мовні засоби спілкування людей: літературну мову, територіальні й соціальні діалекти, просторіччя.

Національна українська мова – це мова українського народу, української нації, яка об'єднує літературну форму загальнонародної мови, її територіальні та соціальні діалекти. Національна мова – це тип національного мислення, тип національної культури, філософії, психології, що може реалізовуватися у різноманітних варіантах мовної, мовленнєвої та національної діяльності. Національна мова об'єднує людей більше, ніж класова, партійна приналежність, етнічне походження. Ось чому на відміну від літературної, національна мова не може оперувати поняттями єдиної уніфікованої норми. Для сформованої політичної нації територіальні або соціальні особливості мови є свідченням широти й багатства спільної національної культури. Національну мову як вічну духовну цінність не можна підганяти під категорію «державної», «офіційної» мови, що знаходиться у сфері поточної матеріальної політики.

9. Прокоментуйте статус української мови в сучасній Україні, якими правовими документами він засвідчується.

ЗАВДАННЯ ДЛЯ ПРАКТИЧНОЇ РОБОТИ

Завдання 1. *Опрацюйте дані про хронологію заборон української мови та з'ясуйте, на користь яких мов відбувалися заборони української? Відповідь підтвердьте фактами.*

Завдання 2. *Як Ви розумієте зміст запропонованих висловлювань? Відповідь аргументуйте.*

«Руїнування мови – основи національної культури – це вже не просто вина, а злочин держави перед народом» (Анатолій Мокренко);

«Мова вдосконалює серце і розум народу, розвиває їх» (Олесь Гончар);

«...Поки живе мова — житиме й народ, яко національність ... От чому мова завжди має таку велику вагу в національному рухові, от чому ставлять її на перше почесне місце серед головних наших питань» (Іван Огієнко);

«Мова – втілення думки. Що багатша думка, то багатша мова. Любімо її, вивчаймо її, розвиваймо її! Борімося за красу мови, за правильність мови, за приступність мови, за багатство мови...» (Максим Рильський);

«Поки жива мова в устах народу, до того часу живий і народ. І нема насильства нестерпнішого, як те, що хоче відірвати в народу спадщину, створену незчисленними поколіннями його віджилих предків» (Костянтин Ушинський);

«Мова – далеко не тільки "засіб спілкування", тобто передачі "вже готових думок", як нас усіх учили в імперській школі. Куди серйозніша її місія – бути способом народження тих думок: коли "нема мови", людині просто-напросто "нема чим думати"» (Оксана Забужко).

«Запашна, співуча, гнучка, милозвучна, сповнена музики і квіткових пахоців – скількома епітетами супроводяться визнання української мови... Той, хто зневажливо ставиться до рідної мови, не може й сам викликати поваги до себе» (Олесь Гончар).

«У всіх народів мова – це засіб спілкування, у нас це – фактор відчуження. Не інтелектуальне надбання століть, не код порозуміння, не першоеlement літератури, а з важкої руки Імперії ще й досі для багатьох – це ознака націоналізму, сепаратизму, причина конфліктів і моральних травм. Людина розмовляє рідною мовою, а на неї озираються (...)» (Ліна Костенко);

«Рідна мова на чужині ще мільшою стає» (Павло Грабовський)

«Стан державної мови, рівень володіння нею, поширеність у різних сферах життя – усе це показник цивілізованості суспільства» (Олександр Пономарів).

Завдання 3. Прочитайте текст, з'ясуйте, що є важливим для ділової людини в досягненні успіху.

Вибір професії передбачає вільне володіння українською літературною мовою взагалі та мовою певної професії зокрема, забезпечення високого рівня культури мовлення. Сучасна ділова людина має пам'ятати, що вона представляє молоду державу на світовому рівні й розбудовує її, а мова будь-якої держави – це її візитівка. З нами говоритимуть на рівних лише тоді, коли ми доведемо словом і ділом, що Україна спроможна посісти належне їй місце в Європі й у світі як держава, громадяни якої себе поважають, усвідомлюють себе народом, покликаним самою історією відродитися й гідно увійти в цивілізований світ. І державна мова в цьому процесі відіграє дуже важливу роль. „Яка мова, така й рада”, – засвідчує народна мудрість. Корисно дослухатися й до думки корифеїв, зокрема видатного українського мовознавця О. Потебні, який ще в минулому столітті пророче сказав „Денаціоналізація (українства) зводиться до поганого виховання, до моральної хвороби, до неповного користування наявними засобами сприймання, засвоєння, впливу, до послаблення енергії думки, до мерзенності запустіння на місці витіснених, але нічим не замінених форм свідомості, до послаблення зв'язку молодих поколінь з дорослими, що замінюється лише слабким зв'язком із чужими, до дезорганізації суспільства, аморальності, спідлення”. Сьогодні відкриваються можливості для зміцнення й розбудови української державності. Це означає розширення перспектив для ділової співпраці, передусім для тих, хто поділяє Шевченкову пересторогу „І чужому научайтесь, й свого не цурайтесь” (Із посібника)

Завдання 4. Укладіть дані історичного розвитку української літературної мови в таблиці:

Часовий проміжок	Стисла характеристика історичного етапу
До 988 р.	на території Київської Русі існувало руське письмо

.....

Завдання 5. Використовуючи спеціальну літературу, а також Інтернет-ресурси доберіть декілька "цікавинок" (не менше 10) з історії української літературної мови.

Наприклад: загальновідомим є той факт, що в 1934 році в Парижі, де проводився так званий "конкурс мов світу", за свою милозвучність, красу, довершеність та багатство мовних виражальних засобів українська мова посіла третє місце, поступившись французькій та перській мовам.

Завдання 6. Заповніть пропуски в тексті:

Правовий статус української як державної мови забезпечує ...

Поняття "державна мова" та "офіційна мова" потрібно розглядати як

Під регіональними мовами я розумію ...

Мова є дзеркалом національної ментальності, про це яскраво свідчать такі факти ...

Питання української мови завжди було питанням політичним, оскільки ...

Правовий статус української як державної мови забезпечує обов'язковість її використання на всій території України при здійсненні повноважень органами державної влади та органами місцевого самоврядування, а також в інших публічних сферах суспільного життя, які визначені Законом.

Або

Правовий статус української як державної мови забезпечує всебічний розвиток і функціонування української мови в усіх сферах суспільного життя. Органи державної влади, органи Автономної Республіки Крим та органи місцевого самоврядування, громадські органи, підприємства, установи і організації забезпечують громадянам України необхідні умови для вивчення української мови й поглибленого оволодіння нею в дошкільних дитячих установах, загальній середній школі та у вищих навчальних закладах, а також через широкую мережу українськомовних теле- і радіопередач, озвучених українською мовою кінофільмів, аудіовізуальної продукції, українськомовної друкованої преси та інтернет порталів. Державні органи сприяють створенню та функціонуванню курсів та гуртків української мови.

Поняття "державна мова" та "офіційна мова" потрібно розглядати як різні поняття, бо

Враховуючи те, що поняття "офіційна мова" є синонімом поняття "державна мова", вважаємо, що це положення суперечить приписам [ст. 10 Конституції України](#), згідно з якими державною мовою в Україні є українська мова. Застосування мов в Україні гарантується [Конституцією України](#) та визначається законом. Тому законом не може визначатись, що поряд з державною мовою на певній території інша мова може виконувати функції офіційної мови. Крім того, чинним законодавством не передбачено визначення поняття "офіційна мова", яка є синонімом поняття "державна мова".

Під регіональними мовами я розумію [мови](#), які традиційно використовуються в межах певної території держави громадянами цієї держави, які складають групу, що за своєю чисельністю менша, ніж решта населення цієї держави; та/або відрізняється від офіційної мови (мов) цієї держави.

(У контексті [Європейської хартії регіональних мов або мов меншин](#) до регіональних мов або мов меншин України, до яких застосовуються заходи, спрямовані на використання регіональних мов або мов меншин, що передбачені у цьому Законі, віднесені мови: російська, білоруська, болгарська, вірменська, гагаузька, ідиш, кримськотатарська, молдавська, німецька, новогрецька, польська, ромська, румунська, словацька, угорська, русинська, караїмська, кримчацька. Заходи, спрямовані на використання регіональних мов або мов меншин, що передбачені у цьому Законі, за умови, якщо кількість осіб - носіїв регіональної

мови, що проживають на території, на якій поширена ця мова, становить 10 відсотків і більше чисельності її населення.)

Завдання 7. Прочитайте уривок. Письмово викладіть ідеї щодо стабілізації мовного питання в Україні, спираючись на історичний досвід інших країн.

“У нинішній складній ситуації державна мовна політика має поєднувати цілеспрямованість і рішучість з розсудливістю і навіть обережністю в засобах. Цей підхід полягає в поступовому створенні об’єктивних обставин, які робитимуть українську мову потрібною і престижною для всіх, а українську культуру – привабливою і конкурентоспроможною на всіх рівнях. Зробити це непросто з огляду на глибину зрусифікованості українського суспільства та могутню дію стихії подальшої русифікації. Тут науковці – політологи, культурологи, соціологи, історики – повинні запропонувати систему дій, вигрунтовану на аналізі реальності й передбаченні перспектив” (І. Дзюба).

Завдання 8. Прочитайте текст про основні функції мови в суспільстві. Вставте замість крапок відповідні слова.

Основна, визначальна функція мови – *комунікативна*. Мова виникла з потреб комунікації, і вся її організація підпорядкована цим потребам. комунікативна функція є важливим чинником розвитку мови.

Щоб спілкуватись, треба мати думку: мовленнєвий акт невідривно пов’язаний з актом мисленнєвим. І мова бере найактивнішу участь у процесі формування (початкового, ще нечіткого окреслення) та формулювання (чіткого вираження) думки. Мова, таким чином, виконує функцію оформлення думки – *мислеоформлювальну* функцію. Ця функція якнайтісніше пов’язана з комунікативною, обидві вони становлять єдність.

Надзвичайно важливою для розвитку людства є*пізнавальна* функція мови. Мова служить дуже важливим інструментом пізнання. Не назване – не пізнане. Шукаючи назву для речі, людина її пізнає. Ця функція мови активно діє як у філогенезі – розвитку народу – всіх носіїв даної мови, так і в онтогенезі – розвитку окремої людини, що пізнає світ значною мірою шляхом засвоєння мови. Названу функцію ще називають пізнавально-відображальною, гносеологічною, а також акумулятивною. Останній термін означає нагромадження в мові досвіду поколінь. Усе, що будь-коли пізнане людиною, закріплюється і зберігається у слові.

.....*інформаційна* функція мови полягає у передаванні в процесі спілкування одне одному певної інформації про позамовну дійсність, у відображенні об’єктивної реальності. В цьому основний сенс спілкування. Однак спілкування не зводиться лише до передавання інформації. Це добре видно у зіставленні ... функції мови з ... (інакше – емотивною чи виразовою). Якщо для точної передачі інформації потрібна регулярність, однотипність мовних засобів, то для емоційного мовлення, навпаки, нерегулярність, різнотипність, розмаїтість їх. В*інформаційній* функції мови йдеться про те, що передається від мовця до слухача, а в*емоційній* – як воно передається. І те, й друге входять у комунікацію, в акт спілкування.

Емоційну функцію мови не слід плутати з експресивною. Вираження мовця ("образу автора") і вираження почуттів та оцінок, тенденція до урізноманітненого мовлення – це різні речі, хоч і пов’язані між собою. До них примикає й той аспект використання мови, який називається*естетичною* (інакше – поетичною) функцією мови. Йдеться про красу мови, про задоволення естетичних смаків суспільства [9, с. 23].

Завдання 9. Проілюструйте функції мови цитатами відомих людей. Аргументуйте відповідь.

Завдання 10. Назвіть описані норми мови.

_____ : передбачають дотримання правил наголошування слів. Йдеться, звичайно, про виділення складу в слові та слова в реченні чи фразі.

_____ : охоплюють правила творення та вживання форм слів, їх поєднання у словосполучення та речення. Ці норми вивчають у морфології та синтаксисі, закріплені в граматиках української мови, довідниках, правописі.

_____ : це система правил вживання розділових знаків у реченні, тексті.

_____ : регламентують доцільність використання мовних засобів у конкретних стилях мови.

_____ : це сукупність правил вимови голосних, приголосних звуків та звукосполучень у потоці мовлення.

_____ : регламентують використання слів відповідно до їхнього лексичного значення та не допускають вживання жаргонних, діалектних, просторічних слів.

_____ : це єдині загальноприйняті правила передачі звукової мови на письмі, а саме: написання слів і їх частин, вживання великої літери, написання слів разом, окремо і через дефіс, правила переносу слів із рядка в рядок.

_____ : встановлюють закономірності утворення нових слів за наявними в мові словотвірними моделями.

Акцентуаційні норми: передбачають дотримання правил наголошування слів. Йдеться, звичайно, про виділення складу в слові та слова в реченні чи фразі.

Граматичні норми : охоплюють правила творення та вживання форм слів, їх поєднання у словосполучення та речення. Ці норми вивчають у морфології та синтаксисі, закріплені в граматиках української мови, довідниках, правописі.

Пунктуація: це система правил вживання розділових знаків у реченні, тексті.

Стилістичні норми: регламентують доцільність використання мовних засобів у конкретних стилях мови.

Орфоепічні норми: це сукупність правил вимови голосних, приголосних звуків та звукосполучень у потоці мовлення.

Лексичні норми: регламентують використання слів відповідно до їхнього лексичного значення та не допускають вживання жаргонних, діалектних, просторічних слів.

Орфографічні норми: це єдині загальноприйняті правила передачі звукової мови на письмі, а саме: написання слів і їх частин, вживання великої літери, написання слів разом, окремо і через дефіс, правила переносу слів із рядка в рядок.

Словотвірні: встановлюють закономірності утворення нових слів за наявними в мові словотвірними моделями.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бабич Н. Д. Культура фахового мовлення : навч. посібник / Н. Д. Бабич, К. Ф. Герман, М. В. Скаб, М. С. Скаб. – Чернівці : Книги – XXI, 2006. – 496 с.
2. Гриценко Т. Б. Українська мова за професійним спрямуванням : навч. посібник / Т. Б. Гриценко. – К. : Центр учбової літератури, 2010. – 624 с.
3. Ділове спілкування : навч. посіб. / укл.: В. Я. Яковенко, А. В. Яковенко. – Донецьк : Вид.-во Дон. нац. ун-ту, 2002. – 166 с.

4. Дороніна М. С. Культура спілкування ділових людей : навч. посіб / М. С. Дороніна. – К.: ВД «KM Academia», 1998. – 192 с.
5. Загнітко А. П. Українське ділове мовлення: професійне і непрофесійне спілкування / А. П. Загнітко, І. Г. Данилюк. – Донецьк : БАО, 2004. – 480 с.
6. Кочан І.М. Культура рідної мови / І. М. Кочан, А. С. Токарська. – Львів : Світ, 1996. – 232 с.
7. Мацюк З. О. Українська мова професійного спілкування : навч. посібник / З. О. Мацюк, Н. І. Станкевич. - Друге вид. – К. : Каравела, 2007. – 352 с.
8. Паламар Л.М. Українське ділове мовлення : навч. посібник / Л. М. Паламар, Г. М. Кацавець. – К. : Либідь, 1997. – 296 с.
9. Русанівський В. М. Мова в нашому житті / В. М. Русанівський. – К. : Наук. думка, 1989. – 112 с.
10. Ткаченко О. Б. Українська мова і мовне життя світу / О. Б. Ткаченко. – К. : Спалах, 2004. – 272 с.
11. Савчин Т. О. Мова і ділове спілкування: норми, етикет, діловодство : навч.-метод. посіб. для студ. вищ. навч. закл. / Т. О. Савчин. – Т. : Видавництво ТДПУ, 2002. – 264 с.
12. Українська мова: Енциклопедія / Редкол.: В. М. Русанівський, О. О. Тараненко, М. П. Зяблюк та ін. – К., 2000.
13. Шевчук С. В. Українське ділове мовлення : навч. посібник / С. В. Шевчук. – К. : Літера, 2000. – 480 с.
14. Хміль Ф. І. Ділове спілкування : навч. посіб. / Ф. І. Хміль. – К. : Академвидав, 2004. – 278 с.